

ВИРЖИНИЯ ВУЛФ ИЖОДИНИНГ ИНГЛИЗ ВА АМЕРИКА АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА ЎРГАНИЛИШИ ТАРИХИДАН

*Файзуллаева Умида,
ЖДПИ докторанти*

Калит сўзлар: ижод, адабиётшунослик, образ, романчилик жанри, услуб, бадший асар, матн, адиба.

Давр талабига мувофиқ ўзбек адабиётшунослигини янги тадқиқот услублари билан бойитиш масаласи долзарб бўлиб бормоқда. Шу маънода инглиз адибаси Виржиния Вулфнинг модернистик прозаси бадиий тузилишини тадқиқ этиш масаласи замонавий ўзбек адабиётшунослигининг кўп қиррали имкониятларини очиб берувчи янги йўналиш сифатида қаралади.

XX аср мобайнида Виржиния Вулф ижодига қизиқиш адабий танқидчилар томонидан қандай ўсган бўлса, оддий ўқувчилар томонидан ҳам юксалиб борди. Унинг кўплаб замондошлари томонидан оммавий аудитория учун ҳаддан ташқари “нозиклаштирилган” деб қаралган асарлари кенг китобхонларга манзур бўлди.

Аммо, Ватанимизда унинг романларининг нашр этилиши ҳамда она тилимизга таржима қилиниши лозим даражада илмий-танқидий баҳосини ҳануз олганича йўқ. Замонавий китобхонлар томонидан Вулфни идрок этишни алоҳида хусусиятларидан бири бўлган унинг романларининг услуби ҳам катта қизиқиш уйғотади.

“Мен, фалсафа деб аташ мумкин бўлган шундай бир фикрга келдим; ҳар қандай ҳолатда ҳам менинг вужудимда яшаб келаётган бу ғоя, яъни шаклланмаган бу маълумот ичида қандайдир тартиб яширинган; биз – мен инсон қўли билан яратилган барча кашфиётларни назарда тутяпман, – у билан боғлиқмиз; бутун дунёнинг ўзи бир санъат асари; ва биз шу асарнинг бир қисмимиз холос. “Ҳамлет” ёки Бетховеннинг квартети – мана ўша биз дунё деб атаётган улкан борлиқ ҳақидаги ҳақиқат. Аммо ҳеч қанақа Шекспир ҳам,

ҳеч қанақа Бетховен ҳам мавжуд эмас; биз – ўша сўзлармиз; биз – ўша мусиқа; барча нарсалар – биз”. [1] Виржиния Вулфнинг бу сўзлари инглиз адибасининг нафақат борлиққа, балки романнавислик масаласига ҳам бўлган умумий муносабатини яхшигина ифодалайди. Инсон ўзини борлиқ билан бир бутун дея ҳис этган, ўзини ўраб турган атроф-муҳитга қўшилиб, сингиб бораётганини ҳис этиб қандайдир лаҳзаларни ифодалашни Вулф, романистнинг асосий вазифаси деб ҳисоблайди.

Аммо, айнан романчилик жанрида турли инновацияларсиз бу каби мақсадга эришишни тасаввур қилиб бўлмайди. Ёзиш техникаси ҳам, роман учун материалларни тайёрлашнинг асосий принциплари ҳам, асар тузилишида персонажларнинг роли ҳам қайта кўриб чиқилиши зарур. Шунинг учун Вулфнинг “экспериментал романлар” (бундай романларга анъанавий тарзда “Жейкоб хонаси”, “Дэллоуэй хоним”, “Маёк сари”, “Орландо” ва “Тўлқинлар” киритишади) деб аталган асарлари замондошларида ҳам, адабиётшуносларнинг кейинги авлодида ҳам катта қизиқиш уйғотгани тасодиф эмас. Вулф бу романларида ўзининг назарий ўй-фикрларини мужассамлаштирган. Эҳтимол, Жойс каби ўз асарларининг услубига нисбатан у қадар қатъий бўлмаса-да, Виржиния Вулф ўзининг романларида инсон ҳаётидаги энг нозик масалаларнинг табиий синтезини бера олди.

Танқидчиларнинг диққат-эътибори ҳар доимо Виржиниянинг асарларига қаратилган эди. 1932 йилнинг март ойларида Вулф ўзининг кундалигида шундай ёзади: “Виржиния Вулф тўғрисида

эндигина иккита китоб пайдо бўлди – Францияда ҳамда Германияда. Бу хавотирли хабар. Мен қандайдир бир шахсга айланиб қолмаслигим керак” [2]. Аммо, шу йили Лондонда инглиз адибасининг Уинфред Холтби томонидан ёзилган биографияси нашрдан чиқади [3]. Вулф вафотидан кейин унинг ижодини тадқиқ этиш жараёнида икки босқич якқол сезилиб туради. Биринчи босқичнинг шаклланишида Виржиния Вулфнинг яқин дўсти Э.М.Форстернинг таъсири ахамиятли эди. Вулф Форстернинг фикрларини ғоят даражада қадрларди (“Мен нима ёзаётганлигимни ва умуман нима қилаётганлигимни Морган Форстердан ташқари ҳеч ким тушуна олмаганлигини, англай олмаганлигини ҳар доимо ҳис этардим”)[4].

1925 йили Форстер ўзининг “Виржиния Вулфнинг илк романлари” номли мақоласида инглиз прозасини картиналар галереясида текис жойлашган Генри Филдингдан тортиб то Арнольд Беннетгача бўлган портретлар билан таққослайди. Ва Вулф ҳақида ўзининг ғоят ахамиятли бўлган қуйидаги фикрини билдиради: “У мана шу галереяни бузишни истайди... аммо унинг ўрнига нимани жойлаштириш мумкин? Қандайдир бир текис, бир маромда бўлган асарлар. “Жейкоб хонаси” бир нуқтага ўраладиган аллақандай спиралсимон манзарани ёдга солади, “Дэллоуэй хоним” эса – қандайдир бутхонани” [5].

“Жейкоб хонаси” ва “Дэллоуэй хоним” романларининг бадиий тузилишидан завқланган Форстер, шунга қарамай, бу асарларни моҳирона яратилганлиги Вулф персонажлари ҳаётийлигининг камчиликларини тўлдириб туришини тан олади, – ҳа айтганча, унинг услубига нисбатан “илҳомланган руҳсизлик” деган эпитетни қўллаши бежиз эмас. Ва 1941 йилда Кембрижда ўқиган маърузасида Э.М.Форстер адибанинг романларидаги персонажларнинг ҳаётийлигига бўлган шубҳани ифода этаркан унинг ажиб услубига асосий эътиборни қаратади” [6].

Шунинг учун, ўтган асрнинг 40-50 йилларида нашр қилинган Вулф ижодини тадқиқ қилишдаги Ж.Беннет, Р.Л.Чемберс, Д.Дэйчез, Б.Блэкстоун ҳамда Д.Хэфлиларнинг[7] муҳим ишлари, Уолтер Алленнинг “Анъана ва орзу” (Москва,1970) ва Арнольд Кеттлнинг “Инглиз романи тарихига кириш” (Москва, 1966) номли рус тилига таржима қилинган китобларидаги Вулфга бағишланган махсус боблари, асосан, И.Рантаварнинг таъбири билан айтганда, Виржиния Вулф романлари асосида ётган “наср ва шеърий орасидаги холис территория”[8] ни ўлчаш ва ифодалашга қаратилганлиги тасодиф эмас эди. Бундай илмий тадқиқотларнинг юксак вазифаси Виржиния Вулф ижодини модернистик адабиёт оқимида яратилганлигини қайд қилиш, XX аср адабий жараёнида инглиз адибасининг ўрнини белгилаш ёки, Харольд Блумнинг атамаси билан айтганда, унинг романларини Ғарб қонун қоидаларига хослигини таъкидлашга интилиш эди.

Сўнги йиллар давомида унинг романларининг конкрет жиҳатларини ўрганишга борган сари катта ахамият берилмоқда. Аммо бунда парадоксал вазият юзага келмоқда. Албатта, Вулф ижодининг, поэтикасининг “ноанъанавийлиги”га, “ўзига хослиги”га ҳеч қандай шубҳа йўқ. Бироқ, бундай ўзига хосликнинг ҳамда унинг асарларидаги шаклан янгиликларнинг манбасини тадқиқотчилар кўпинча тўғридан тўғри адабий амалиёт билан алоқадор бўлмаган қандайдир “ташқи” ҳолатлардан топишга ҳаракат қиладилар. Бошқача айтганда, Вулф асарлари поэтикасининг ички қонуниятларини изоҳлаш учун ташқи омиллар жалб этилади: Виржиния Вулф руҳиятининг, ўзгалар билан мулоқот доирасининг ўзига хослиги, унинг турли хил фалсафий ҳамда эстетик назариялардан хабардорлиги, замонавий жамиятга бўлган муносабати, асарларида аёллар масаласи ва ҳоказо.

Виржиния Вулф асарларида мавжуд бўлган реалликка фалсафий нуқтаи назардан тўқис изоҳ беришга уринаётган танқидчилар орасидан Жозефин Обрайен

Шефер биринчилардан ҳисобланади. Тадқиқотчи бундай реалликни учта асосий элемент билан изоҳлайди: табиий феномен, ижтимоий ҳаёт ва персонажларнинг ички дунёси ҳамда адибанинг романларини мана шу уч элементнинг ўзаро алоқаси асосида талқин этишга ҳаракат қилади [9].

Яна бир тадқиқотчи, Н.Такур, адабиётшуносларнинг эътиборини Вулф романларидаги рамзлар ҳамда мавзуларга (символлар ва мотивлар) жалб этади ва уларни ҳинд адабиёти ҳамда афсоналари билан боғлайди [10]. Бошқа бир тадқиқотчилар Вулф романларини кўпроқ “Блумсбери гуруҳи” [11] (ҳа айтганча, бу номнинг кашф этилиши ҳам айнан Вулфга мансуб) иштирокчиларининг ижоди билан боғлайдилар.

1972 йил адибанинг жияни Квентин Белл томонидан ёзилган икки томлик В.Вулф биографияси нашрдан чиқади. Шу билан параллель равишда унинг эпистоляр, яъни нома тарзида битилган мероси “Адибанинг кундалиги”, эссе ва ҳикоялар тўплами ҳамда машҳур романлари қайта нашр этила бошланди. Виржиния Вулф ижодига бағишланган китоб ва мақолалар сони йилдан йилга ортиб бормоқда. Шу сабабли бизнинг назаримизда кўпроқ аҳамиятли бўлган баъзи асарлари хусусида фикр юритамиз.

Харвена Рихтернинг Вулф услубидаги “Ўзимга саёҳат” монографияси аввало унинг силлиқлик принципида ёзилганлигидир: “Инсонлар, предметлар, манзаралар ... персонажнинг кўплаб жиҳатларини акс эттирувчи кўзгулар орасида турадилар. Аммо, персонаж бу акс эттириш жараёнини англамайди. Ўқувчи икки баравар ортиқ кўриш имкониятига эга бўлади – персонаж каби кузатиб ўзининг дунёсини кўра олади, у бундай акс этишларнинг олачалпоқ шуълаларини ҳис этади”. Бизнинг назаримизда Виржиния Вулфнинг асарлари қарама-қарши бўлса-да, муаллиф учун энг асосийси акс эттириш эмас, балки борликни, реалликни англаш ва идрок этишдан иборат эди.

Вулф ижодини синчиклаб ўрганган ишлар орасида Элис ван Верен Келлининг

тадқиқоти алоҳида эътиборга лойиқ. У ўз тадқиқотида ҳикоя қилиб бериш маромини, яъни ритмни яратувчи усулга, моддий ва маънавий тафовутга асосий эътиборни қаратди. Унинг сўзларига кўра “Виржиния Вулф учун факт олами, далиллар дунёси бу табиийлик ҳамда чегараланганлик, чекланганлик оламидир; кўриш, ҳис этиш олами бу маънавий бирлашиш дунёсидир. Аммо бу оламларнинг бирортасини бир бирдан айро ҳолда тасаввур этиб бўлмайди...” [12].

Жеймс Нэйрмор “Ўзидан ташқаридаги дунё” номли тадқиқотида Виржиния Вулфни ташқи томондан ўраб турган борликни тушуниши, англаши ва идрок этиш йўлини топишга ҳаракат қилади, шунингдек, адибанинг “техник янгиликларини” унинг романларининг “визионар характери” [13] билан боғлайди. Аммо, бундай қизиқарли тадқиқотларнинг кўплигига қарамай мазкур иш ҳам (“Виржиния Вулф романларида аёл ички дунёсининг тасвири” мавзусида ёзаётганимиз PhD диссертацияси – У.Ф.) ғарб вулфшунослиги учун етарли даражада намунали иш ҳисобланади. Виржиния Вулф экспериментал романларидаги шаклан янгиликларни таҳлил этаркан тадқиқотчилар бундай техник янгиликлар биринчи навбатда борликнинг акс эттирилишига эмас, балки уни англаш, идрок этишга асосланган “матн-реаллик” янги модель қурилмаси билан шартланганлигини гоҳо эътибордан четда қолдирадилар.

Вулф ижодини ўрганишнинг иккинчи босқичи XX асрнинг етмишинчи йиллари охири ва саксонинчи йилларнинг бошларига тўғри келади. Бу энг аввало америкалик тадқиқотчилар фаолияти билан боғлиқ. Бу даврда инглиз адибаси ижодини ўзига хос “актуаллаштириш” жараёни рўй берди. Адабиётшуносликда Вулф романларининг талқини ва умуман XX аср биринчи ярми адабий жараёнида унинг туган ўрни тафтиш этилади. Мисол учун адибанинг ижодига ўша даврларда машҳур бўлган “йил мактаби”нинг йирик вакилларида бири америкалик тадқиқотчи Ж.Хиллис Миллер тўғридан

тўғри мурожаат қилди. 1970 йилда тадқиқотчи Вулф ижодини XIX аср романлари [14] билан изчиллигини таъкидлаган бўлса, 1982 йилда нашр этилган “Наср ва такрорлаш” китобига киритилган “Воқеалараро” романи ҳақидаги махсус бўлимида у Вулф романларини матннинг иккита маъноси аро “ланж ўйин”нинг намоиши сифатида баҳолайди [15].

1980 йил Калифорния университетининг нашриётида “Виржиния Вулф: қайта баҳолаш ва такрорлаш” деб номланган сарлавҳали мақолалар тўплами чоп этилади ва ўзининг кириш сўзида тўплам муҳаррири Ральф Фридман бирмунча ажабланиш билан шундай ёзади: “Виржиния Вулфнинг ренессанси – маданият тарихчиларининг шунчалик бошини қотириб гангитадиган қутилмаган воқеалардан биридир” [16].

Ҳозирги кунда ҳам устунлик касб этиб турган Вулф ижодини феминизм нуқтаи назаридан қараш йўналиши параллель равишда давом этиб келаяпти. Инглиз адибасининг шахсий ва ижодий ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлган академик адабиётшунослик нуқтаи назаридан “маргинал” ҳисобланган воқеалар муҳим ўрин тутмоқда. Виржиния Вулф нафақат тарихий-адабий жиҳатдан, балки замонавий жамиятда аёлларнинг ўрнини белгилаш соҳасида ҳам эътиборли сиймо ҳуқуқини қозонди. У аёл-муаллифни тобелик позициясидан тенг ҳуқуқлик ҳолатига ўтишни англатувчи адиба сифатида гавдаланади. Бу борада Рейчел Боулбининг фикри эътиборга лойик: “Вулф – барча адабий оқимларнинг мунаққидлари томонидан жиддий ўрганиладиган XX асрнинг ягона Британиялик адибасидир” [17]. Шунини таъкидламоқ лозимки, бу йўналиш танқидчилари ўзларининг муҳокамасида асосан М.М.Бахтин ҳамда “децентрация” ва “полифонияга” алоҳида эътибор қаратган француз постструктуралиزمи ғояларига, ҳар қандай иерархиянинг бузилишига таяниб, асар тузилиши барча элементларининг тенг ҳуқуқлигини тан олиб ўзларининг қарашларини шундай

тарзда баён қилишга мойилдирлар, яъни “маргинал” тенг адолатли эмас, балки бундан ҳам муҳимроқ. Чунончи, Вулфни феминистча талқин этиш [18]га салмоқли ҳисса қўшган Жейн Маркус ўзининг мақолаларидан бирида, адибанинг синглизис Ванессе Беллга ёзган хатида ўчирилган бир сўз асосида Вулф томонидан “эркак ва аёл” категориясининг идрок этилишининг бутун бир назариясини ишлаб чиқди [19].

Бу борада Йорк университети профессори Гермiona Лининг ҳам қарашлари аҳамиятлидир. У 1977 йилда Вулфнинг романнавислик ижоди тўғрисидаги монографиясининг деярли биринчи саҳифасида шундай ёзган эди: “Бу китоб Блумсбери ҳақида эмас. Унда Виржиния Вулф мунаққид ва эссешунос ёки биограф сифатида қаралмайди. Бу унинг тўққизта романининг адабий тадқиқи” [20]. Бироқ, 1996 йилда Гермiona Ли Вулф биографиясини нашр эттиради. Унда, аксинча, инглиз адибасининг ижоди фақатгина унинг ҳаётини қарашлари, нуқтаи назарлари асосида кузатилади. “Индепендент” газетасида чоп этилган “Виржиния Вулф: аёл образига муносабат” номли маънодор сарлавҳали мақоласида Гермiona Ли Вулфнинг олдинги икки томлик биографиясининг асосий камчилиги унинг муаллифи Квентин Белл инглиз адибасининг ҳаёт тарзини асосиз равишда сиёсийлаштирилганини кўрсатади [21].

1992 йилдан бошлаб ҳар йили ўтказилиб келинаётган, Виржиния Вулф ижодий фаолиятининг турли жиҳатларига бағишланган халқаро анжуманларда қилинаётган маърузалар ҳам, интернетдаги Virginia Woolf Web сайтидаги материаллар ҳам Вулф ижодини феминистчасига талқин қилиш томонига асосли равишда ўтишни тасдиқлаб турибди.

Мунаққидлар билдираётган хулоса, фикрларни бир томонда қолдириб, уларнинг талқини баъзида ҳақиқат бўлиб чиқишини айтиб ўтиш жоиз. Масалан, Вулф романларининг ўзига хослиги унинг замонавий адабиётда ва бундан ҳам кенгроқ олиб қаралганда замонавий

жамиятда аёлнинг тобе ҳолатини англашидан эканлиги мунаққидлар учун омма томонидан қабул қилинган тушунча ҳисобланади. Айнан шундай “ижтимоий-сиёсий” мезон Виржиния Вулф романларининг услуб борасидаги барча изланишларининг таянч нуқтаси сифатида қаралапти. Вулф ҳатто ўзининг “Жаноб Беннет ҳамда Браун хоним” номли эссесида фараз қилинган асарининг қахрамони сифатида аёл образини танлаб, эдвардианц ёзувчилар – А.Беннет, Д.Голсуорси, Г.Уэллсларнинг романларида бу образни гавдалантира олмасликлари мутлақо жинсий фарқ ёки ижтимоий мансублиги учун эмас, балки уларнинг

адабий услуби билан боғлиқлигини яққол кўрсатиб берди. Бундан ташқари Вулф ўша эссесида тўғридан-тўғри бу ёзувчиларнинг асосий камчилиги ҳақида шундай ёзади: “эдвардианцлар ҳеч қачон персонажларнинг ўзи ёки китобнинг ўзи билан қизиқишмаган. Улар нимадир ундан ташқаридаги нарсалар билан қизиқишган” [22] – яъни, феминистлар мактаби Виржиния Вулф учун “асосий мавзу” сифатида қараган матндан ташқаридаги реалиялар билан қизиқишган. Вулфни ўзи ҳақиқатда қандай бўлганлигига қарамай ундан яхшигина “эдвардианц аёл” қилишмоқда, дейиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Woolf, Virginia. A Sketch of the past // Wolf Virginia Moments of being: Unpublished autobiographical writings of Virginia Wolf. London, 1976. P.72.
2. Woolf, Virginia. The Diary of Virginia Wolf. Vol. I. London, 1982. P. 85.
3. Holtby, Winifred. Virginia Wolf. London, 1932.
4. Wolf, Virginia. A Reflection of the Other Person. The letters of Virginia Wolf: 1929-1931. London, 1978. P.188. Письмо от 14 июня 1925 г.
5. Forster E.M. The Early Novels of Virginia Wolf // Forster E.M. Abinger Harvest. New York, 1953. P. 115.
6. Forster E.M. Virginia Wolf. Cambridge, 1942. P. 16.
7. Bennett J. Virginia Wolf: Her Art as Novelist. . Cambridge, 1945.
8. Rantavaara, Irma. Virginia Wolf and Blomsbury. Helsinki, 1953. P. 15.
9. Schaefer, Josephine O. the Three-Fold Nature of Reality in the Novels of Virginia Wolf. The Hague, 1965.
10. Thakur N.C. The Symbolim of Virginia Wolf. London, 1965.
11. Richter, Harvena. The Invard Voyage. Princeton, 1970. P. 99.
12. Kelley, Alise van Buren. The Novels of Virginia Woolf: fast and Vision. Chicago-London, 1973. P. 4-5.
13. Naremore, James. The World without a Self: Virginia Wolf and the Novel. New Haven & London, 1973.
14. Miller, J.Hillis. Fiction and Reption: Seven English Novels. . Cambridge, 1982. P. 17
15. Freedman, Ralph. Virginia Wolf, the Novel, and the Chorus of Voices // Virginia Wolf: Revaluation and Continuity. Berkeley, 1980, p. 3.
16. Bowlby, Rachel. Virginia Wolf: Feminist Destinations. Oxford, 1988. P.12.
17. В частности, Джейн Маркус явилась вдохновителем и редактором следующих сборников: New feminist essays on Virginia Wolf. Lincoln: University of Nebraska Press, 1981; Virginia Wolf and Blomsbury: a centenary celebration. Bloomington: Indiana University Press, 1987 .
18. Marcus, Jane. “Taking the Bull bu the Udders”: Sexual Difference in Virginia Wolf – A Conspiracy Theory // Virginia Wolf and Blomsbury: a centenary celebration. Bloomington: Indiana University Press, 1987 .
19. Lee, Hermione. Virginia Wolf: a woman’s view // Independent, 08-02-1996. P. 7

20. Woolf, Virginia. Mr. Bennett and Mrs. Brown // Woolf, Virginia. Mrs. Dalloway and Essays. Moscow, 1984. P. 277.

21. История английской литературы. Т.3.М., 1958. С. 361.

Файзуллаева У. Из истории изучения творчества Виржинии Вульф в английском и американском литературоведении. В статье речь идёт об истории изучения творчества английского писателя Виржинии Вулф в западноевропейской литературной критике.

Fayzullayeva U. From the history of studying Virginia Woolf's creative works in English and American literature. The article is devoted to history of studying the English writer Virginia Woolf's creative works in European literature critics.